

Д.В. Дзятко (Мінск)

ПЕРЫЯДЫЗАЦЫЯ ГІСТОРЫІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ

Для сучаснага мовазнаўства неаспрэчным фактам з'яўляецца існаванне лексікаграфіі як самастойнай галіны лінгвістычных ведаў, якая вызначаецца наяўнасцю асаблівых тэхналогій, метадык, метадаў апрацоўкі моўнага матэрыялу, гэта значыць валодае ўласнай метадалогіяй.

Выразна метадалагічны характар носіць пытанне пра перыядызацыю гісторыі развіцця лексікаграфіі. Яго значэнне выходзіць далёка за межы зручнасці даследавання, якая мае вузкая ўтылітарную скіраванасць і абумоўліваецца суб'ектыўнымі мэтамі і абставінамі.

Навуковы падыход патрабуе не толькі аналізу прынцыпаў апісання моўных фактаў у сучасным мовазнаўстве, але і прадугледжвае вывучэнне самога працэсу іх гістарычнага станаўлення. Таму несупярэчлівая перыядызацыя гісторыі айчыннай лексікаграфіі павінна мець аб'ектыўны характар, адлюстроўваць логіку яе развіцця і тым самым вызначаць арыенціры, акрэсліваць вектары даследавання на перспектыву.

1. Найважнейшае значэнне пры стварэнні перыядызацыі развіцця любой навукі належыць крытэрыям, якія пакладзены ў аснову такой перыядызацыі. У праекцыі на тэорыю і практыку беларускай лексікаграфіі ролю такіх крытэрыяў, на наш погляд, могуць адыграць наступныя прыцыпы:

а) прынцып рэфлексійнасці – адлюстраванне моўных адзінак у слоўніку з пазіцый індывідуальнага навуковага стылю мыслення лексікографа;

б) прынцып сістэмнасці – прадстаўленне мовы ў слоўніку ў выглядзе сістэмнай структуры;

в) прынцып шматаспектнасці – увасабленне ў лексікаграфіі рознакіраваных звестак пра мову;

г) прынцып парадыгматычнасці – прадстаўленне фактаў мовы ў адзінстве розных іх рэалізацый;

д) прынцып дыскурсіўнасці – лінгвістычнае апісанне моўных адзінак з улікам іх функцыянавання ў маўленчай прасторы;

е) прынцып тэхналагічнасці – выкарыстанне сістэм і спосабаў аўтаматызаваанай апрацоўкі і ўпарадкавання моўнага матэрыялу.

Пералічаныя крытэрыі дазваляюць у агульным працэсе станаўлення метадаў і прыёмаў лексікаграфічнага апісання беларускай мовы вылучыць наступныя перыяды:

а) XIII ст. – XVIII ст.; б) XIX ст. – пач. XX ст.; в) 1920-я гг.; г) 1930-я гг.; д) канец 1940-х гг. – 1980-я гг.; е) 1990-я гг. – наш час.

№	Характэрныя асаблівасці Перыяд	рэфлексійнасць	сістэмнасць	шматаспектнасць	парадыгма-тычнасць	дыскурсіўнасць	тэхналагічнасць
1.	XIII ст. – XVIII ст.	max	–	–	–	–	–
2.	XIX ст. – пач. XX ст.	max	min	min	–	–	–
3.	1920-я гг.	max	max	min	–	min	–
4.	1930-я гг.	min	min	min	–	min	–
5.	Канец 1940-х – 1980-я гг.	max	max	max	max	max	min
6.	1990-я гг. – наш час.	max	max	max	max	max	max

Названыя перыяды не з’яўляюцца аднароднымі з пункту гледжання зацікаўленасці дзяржавы і грамадства ў выніках працэсу ўпарадкавання лексікі. Іх спецыфічныя асаблівасці адлюстраваны ў прыведзенай табліцы (“max” – уласціва ў значнай ступені, “min” – уласціва ў некаторай ступені, “–” – не ўласціва).

Перыяд I (XIII ст. – XVIII ст.): лексікаграфія як асобная галіна навукі адсутнічае; асноўная роля ў стварэнні слоўнікаў належыць канкрэтным асобам; мова прадстаўляецца не сістэмна – адлюстроўваюцца толькі пэўныя факты (напр., незразумелыя словы); лексікаграфічнае апісанне закранае некаторыя аспекты функцыянавання моўных адзінак (напр., паходжанне слова і значэнне); фіксуюцца канкрэтныя моўныя формы, сувязі паміж рознымі формамі моўнай адзінкі не з’яўляюцца вызначальнымі; пры характарыстыцы моўнай адзінкі ўлічваецца яе роля толькі ў пэўным тэксце.

Перыяд II (XIX ст. – пач. XX ст.): беларуская лексікаграфія развіваецца ў межах расійскай лексікаграфічнай традыцыі; асноўная роля ў стварэнні слоўнікаў належыць канкрэтным асобам; мова апісваецца несістэмна: адлюстроўваюцца толькі пэўныя факты; лексікаграфічнае апісанне закранае асобныя аспекты функцыянавання моўных адзінак; фіксуюцца канкрэтныя моўныя формы, сувязі паміж рознымі формамі

моўнай адзінкі не з'яўляюцца вызначальнымі; пры апісанні моўных адзінак улічваецца толькі іх роля ў пэўным тэксце.

Перыяд III (1920-я гг.): інтэнсіўнае развіццё беларускай лексікаграфіі; асноўная роля ў стварэнні слоўнікаў належыць канкрэтным асобам, праца якіх каардынуецца навуковымі структурамі; імкненне да сістэмнага апісання з улікам функцыянавання моўных адзінак; фіксуюцца канкрэтныя моўныя формы, сувязі паміж імі не з'яўляюцца вызначальнымі; пры апісанні моўнай адзінкі звяртаецца ўвага на яе ролю ў розных тэкстах.

Перыяд IV (1930-я гг.): запаволенае развіццё беларускай лексікаграфіі; асноўная роля ў стварэнні слоўнікаў належыць навуковым структурам; моўныя адзінкі лексікаграфуюцца з улікам іх камунікатыўных характарыстык (як адзінкі перакладных слоўнікаў); несістэмнае апісанне мовы; фіксуюцца канкрэтныя моўныя формы, сувязі паміж рознымі формамі моўнай адзінкі не з'яўляюцца вызначальнымі; пры апісанні моўнай адзінкі ўлічваецца толькі яе роля ў пэўным тэксце.

Перыяд V (канец 1940-х – 1980-я гг.): асноўная роля ў стварэнні слоўнікаў належыць навуковым структурам і аўтарскім калектывам; мова апісваецца сістэмна і шматаспектна; пры лексікаграфаванні ўлічваецца, што моўная адзінка з'яўляецца сукупнасцю розных яе формаў, якія рэалізуюцца ў вуснай і пісьмовай камунікацыі; робяцца спробы аўтаматызаваць працэс стварэння слоўнікаў (напр., ствараюцца канкардансы).

Перыяд VI (1990-я гг. – наш час): асноўная роля ў стварэнні слоўнікаў належыць навуковым структурам і аўтарскім калектывам; мова апісваецца сістэмна і шматаспектна; пры лексікаграфаванні ўлічваецца, што моўная адзінка з'яўляецца сукупнасцю розных яе формаў, якія рэалізуюцца ў вуснай і пісьмовай камунікацыі; актыўнае выкарыстанне праграма-тэхнічных сродкаў пры лексікаграфаванні, стварэнне электронных слоўнікаў.

2. На сучасным этапе сістэма і структура беларускай мовы дастаткова поўна ахарактарызаваны ў шматлікіх лексікаграфічных выданнях. Усяго беларускімі і замежнымі лінгвістамі ўкладзена больш за 2000 слоўнікаў, розных паводле зместу, аб'ёму і асаблівасцей апісання моўных адзінак.

Разам з тым рэальная моўная практыка ставіць перад лексікаграфамі новыя задачы, найбольш важнымі з якіх з'яўляюцца:

а) стварэнне максімальна поўнага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, які адлюстроўваў бы лексіку нацыянальнай мовы XX–XXI стст.;

б) абнаўленне існуючых перакладных слоўнікаў (найперш руска-беларускага і беларуска-рускага), дапаўненне іх рээстраў новай лексікай;

в) падрыхтоўка зводнага слоўніка лексікі беларускіх народных гаворак;

г) завяршэнне пачатых праектаў (“Гістарычны слоўнік беларускай мовы”, “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы”, “Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны” і інш.) і падрыхтоўка кампактных выданняў, якія б

уклучалі найбольш ужывальную лексіку (напр., аднатомнага этымалагічнага слоўніка);

д) укладанне серыі слоўнікаў (перакладных і тлумачальных), якія б адлюстроўвалі сучасны стан беларускай тэрміналогіі;

е) выданне шэрагу слоўнікаў мовы найбольш аўтарытэтных беларускіх пісьменнікаў (Якуба Коласа, М. Багдановіча, Кузьмы Чорнага, Максіма Танка, У. Караткевіча, В. Быкава, Р. Барадуліна і інш.);

ж) стварэнне серыі кампактных нарматыўных слоўнікаў розных тыпаў для школьнікаў і студэнтаў;

з) распрацоўка новых электронных слоўнікаў і перавод на электронныя носбіты існуючых слоўнікаў беларускай мовы і інш.

Вырашэнне гэтых задач магчымае толькі ва ўмовах добрай распрацаванасці мовазнаўчай тэорыі ў цэлым і сістэмнай тэорыі лексікаграфіі – у прыватнасці.